

История и сложност

«History and Complexity»

by Carlos Eduardo Maldonado

Source:

Philosophical Alternatives (Философски алтернативи), issue: 4 / 2007, pages: 5-17, on www.cceol.com.

ФИЛОСОФСКИТЕ ИДЕИ В ИСТОРИЯТА

КАРЛОС ЕДУАРДО МАЛДОНАДО

ИСТОРИЯ И СЛОЖНОСТ

Резюме

Областта на теорията и философията на историята става все по-важна за историците и философията на историята. Според мен би било полезно да се подходи към тази проблематика от гледна точка на науките за сложността, т.е. от гледна точка на сложните системи. Понастоящем отношението между история и сложност е почти непроучено. Тази статия има за цел да запълни тази празнота и да проправи път за по-нататъшните изследвания на историята като сложна система. Ще защитявам тезата, че историята е нелинейна и следователно отворена система.

Ключови думи: сложност, нелинейни науки, философия на историята, теория, епистемология

ВЪВЕДЕНИЕ

Изследванията на сложни системи са кръстопът на различни науки, дисциплини, методологии и дори логики. Те са породили, в истинския смисъл на думата, гранични знания за гранични проблеми. При все това сложните системи се изучават и схващат като дял от физическите, математическите, биологическите и компютърните науки. Макар те да са отделяли малко внимание на социалните науки като сложни системи, в последните години нараства броят на книгите и статиите върху човешките социални системи като сложни системи¹. Може би най-известната работа в това отношение е тази на И. Уолърстийн (Wallerstein, 1997), макар да е кратка и предпазлива. При все че можем да открием няколко статии и глави от книги, посветени на историята и хаоса, липсва истински задълбочено разбиране за отношението между хаос и сложност, а от тук и между сложност и история. В литературата най-често се правят повърхностни връзки между история и сложност, или се избягва свързването на историята с проблема за сложността. В най-добрия случай съществуващата литература се занимава с историята само като с инструмент, например в анализи от типа „историята на сложността“, „сложност и икономическа история“ и т.н.

---

¹ Например първата книга за отношенията между история и сложност бе публикувана през 2006 г.; в областта на антропологията и дори археологията бе поставено началото на ред обогатяващи и стимулиращи статии и дискусии. Приносът на науките за сложността в областта на политиката вече е значителен. В икономиката могат да бъдат посочени няколко труда, следващи пионерската работа на Артър Брайън; може би най-известният автор, свързващ проблематиката на икономиката и сложността, е Пол Ормърод; във философията могат да бъдат споменати няколко книги на Марио Бъндж и Никлас Решър. При все това в хуманитарните и социалните науки все още преобладава скептицизъм към подходите, свързани със самоорганизиращи се системи, динамично равновесие, хаос, фракталност, катастрофи, непредсказуемост и т.н. Все пак тук ще се огранича само до кратък преглед на релевантната литература, тъй като задачата ми не е да предложа критическа библиография по проблема за сложността в хуманитарните и социалните науки.

Нещо повече, някои от най-важните световни центрове по изследвания на сложността не отделят почти никакво време на историята като въпрос на сложност (или поне не по същия начин, по който говорят за сложни системи в други области)². Вероятно това се дължи на факта, че науките за сложността се интересуват повече от фазови пространства (= въображаеми пространства) и съответно — от философска гледна точка — значително повече от възможното, отколкото от миналото. Ще се опитам да защита тезата, че историята може и трябва да бъде интерпретирана като сложна динамична система.

Важна причина за неподвижването на отношението между история и сложност е конвенционалното разбиране, установено през 1980-те, според което сложността представлява качествено измерение на нелинейни системи. От тази гледна точка проблемът на социалните науки се състои в тяхната (не)способност да измерват качествено собствените си системи. Тук ще се опитам да защита тезата, че сложността не може да бъде сведена до качествен показател за непредсказуемост и нестабилност. Споменатото разбиране за сложността няма да ни помогне да разбираме явленията, които характеризираме *като сложни, а не просто като заплетени, трудни или неясни*.

На отношението между история и сложност се отделя много малко внимание. Ще се опитам да защита тезата, че историята може да бъде разглеждана като сложна система, опирайки се на четири аргумента „ако... то...“, т.е. на четири условни аргумента: (1) Историята като наука не се свежда само до човешките явления и мащаби. При все това човешкият мащаб може да бъде взет като нулев и следователно като пресечна точка на по-малки и по-големи мащаби. В такъв случай историята би могла да „диалогизира“ с науките за сложността. (2) Историята може и трябва да бъде разглеждана като отворена система или поле. Но в такъв случай тя трябва да бъде възприемана като (част от) науките за сложността. (3) Както е добре известно, историята не се занимава с човешкото време като такова, а само с историческото време. При все това историческото време може и трябва да бъде изследвано от гледна точка на плътността. Ще твърдя, че времевата плътност е нелинейна. (4) Историята се движи между природата и културата. Но в такъв случай историята, и по-точно философията на историографията, обогатява и допълва философията на природните, социалните и хуманитарните науки.

Трябва да поясня, че според мен изследването на историята като сложна система не предполага детерминизъм (т.е. че световната история е протекла, както е трябвало да протече). Както се надявам да имам възможност да покажа, изучаването на историята като сложна система демонстрира, че можем и трябва да схващаме историята като отворена система. Ще развия позицията си от гледна точка на епистемологията и философията на историята. Ще твърдя, че историята може да бъде разглеждана като система с *нарастваща* сложност.

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ДЕФИНИРАНЕТО НА СЛОЖНОСТТА

В специализираната литература могат да бъдат открити няколко статии, посветени на динамичното схващане на историята, т.е. на отношението между история и хаос. При все това по-голямата част от статиите не показват доста-

² Имам предвид преди всичко работата на института в Санта Фе, Ню Мексико (www.sfi.edu) и NECSI (Институтът за сложни системи на Нова Англия) в Масачузетс (www.necsi.org), Техническият университет във Виена или Свободният университет в Брюксел. Същото може да се каже дори за института „Макс Планк“.

тъчно разбиране на това отношение. Както стана дума, най-известното изследване на отношенията между история и сложност е дело на И. Уолърстийн (Wallerstein, 1987). Той развива едно по-задълбочено разбиране за историята в сборника статии „Несигурността на знанието“ (Wallerstein, 2004). Но дори текстовете му от 2004 г. представляват по-скоро планове, отколкото систематични изследвания. При все това той остава най-добрият източник за бъдещите теории на историята като сложност.

Статията на Маккლოსки (McCloskey, 1991) хвърля мост между математиката, преди всичко употребата на диференциални уравнения, и историческите разкази, показвайки, че теорията на хаоса и езиковият хаос могат да се допълват взаимно (докато математиците се занимават с метафори, историците се занимават с истории). При все това изследването му се опира на теорията на хаоса, а не на сложността. Статията на Г. Райх (Reich, 1995) също остава близо до теорията на хаоса, критикувайки комплекса за малоценност, развит от някои историци и социолози по отношение на емпиричните науки. От съвсем различна гледна точка Р. Соуър (Sawyer, 2004) хвърля нова светлина върху възникването на един нов подход към причинността, която продължава да бъде най-важният проблем на историците. М. Шърмър (Shermer, 1995) предприема сурова атака срещу наукообразните опити за свързване на проблемите на историята и хаоса. Независимо от критиката, той предлага ценен и подробен анализ на двата проблема.

Според мен най-важният труд — след вече спомените работи на Уолърстийн — е този на У. Макнийл (McNeill, 1998; 2001). Двете статии на Макнийл демонстрират както възприемчивост, така и проникателност, що се отнася до проблемите на историята и историографията. Най-важното постижение на тези статии несъмнено е стремежът им да съчетаят историята и еволюционните теории, както и да впишат работата на историята и историците в съвременните научни светогледи. Разбира се, той не се занимава непосредствено със сложността, но казаното от него остава в сила и в рамката на науките за сложността.

Вероятно най-доброто изследване за приложението на теорията на хаоса в полето на историята е статията на Д. Линдфийлд (Lindfield, 1999), следваща логиката на книгата на Х. Търнър „Хитлер тридесет дни преди вземането на властта“. Но независимо от стойността на това изследване науките за сложността остават извън полезрението му. При все това то може да служи като вдъхновение на онези, които ще направят следващата стъпка към свързването на историята, историографията и сложността.

Три други статии представляват предварителни и плахи опити да се подходи към отношението между история и хаос. Статията на У. Реди (Reddy, 2001), посветена на логиката на действието, описва важното значение на неопределеността, централно понятие на науките за сложността. Статията на П. Стюарт (Stewart, 2001) не се занимава непосредствено с историята и историографията и наред с това е силно критична към езика, методологията и изследователските инструменти на теорията на сложността. В крайна сметка той не заема ясна позиция. Статията на А. Тъкър (Tucker, 2001) предлага ред прозрения за изследването на сложността в историята, макар на пръв поглед да не се занимава с тях.

Книгата на Дж. Гадис (Gaddis, 2002) опитва да се впише в същата дължина на вълната, така да се каже, както ключовите книги на Колингууд и Кар върху историята и философията на историята. Гадис изразява съгласие с разбирането на Макнийл, че е необходимо историята да бъде отворена към други науки (в смисъла, в който настоява за това самият Уолърстийн в (Wallerstein, 2004)).

Отварянето на историята и следователно на историографията към физическите и математическите науки със сигурност ще обогати разбирането на човека за неговото време, неговия свят, и дори за истинската природа на научното изследване. При все това Гадис не разграничава достатъчно добре хаос и сложност, оставяйки впечатлението, че те се отнасят до две сходни и неразграничени явления.

Една от трудностите пред изучаването на сложните системи е, че има много дефиниции и разбирания за сложността. Най-основното разбиране какво представлява една сложна система произтича от някои представи за чертите на сложността. Сложните системи се намират на ръба на хаоса, чувствителни са към изходните условия, реагират на доста странни притегателни сили (както посочва теорията на хаоса), демонстрират способност за развитие и самоорганизация, взаимосвързаност, синергетичност; нещо повече, при тях времеви вектор играе толкова важна роля, че можем да кажем, че той определя основната им характеристика — необратимостта. С други думи, сложните системи се характеризират с *нарастващ*, но непредвидим процес на усложняване. Това означава, че колкото по-сложна е една система, с толкова повече степени на свобода се характеризира (в математическия и физическия смисъл на количеството независими единици информация, необходими за оценка на изменчивостта, или на максимална степен на точност на тази оценка). *Колкото повече степени на свобода има една система, толкова по-сложна е тя.*

Макар да има разногласия по дефинирането на сложните системи, най-общата представа е следната: М. Гел-Ман дефинира сложните системи със способността им да се адаптират, с оглед на което ги нарича сложни адаптивни системи (САС). С. Кауфман твърди, че най-характерната черта на сложните системи е способността им да се самоорганизируют. Според Бар-Йам сложните системи могат да бъдат най-добре описани в мезомасщаб, т.е. в масщаб, който не е нито прекалено голям, нито прекалено малък и същевременно има достатъчно елементи, за да фокусира не върху съставните елементи на системата, а върху техните взаимодействия. И. Пригожин предпочита да говори не за сложни системи, а за сложни взаимодействия, характеризиращи се с един вид смес от случайност и необходимост. За Пригожин сложната система се отличава по това, че в нея съществува динамично равновесие, с оглед на което той я нарича система-далеч-от-равновесието, или сложно поведение.

Тук ще възприема друга гледна точка, по-съзвучна с историята. Ще третирам сложните системи като нелинейни системи — разбиране, което в известна степен присъства негласно в работите на С. Кауфман, Бар-Йам, М. Гел-Ман и И. Пригожин и други автори.

Докато за едно уравнение се казва, че е линейно, когато има едно (и само едно) решение, един проблем е нелинеен, когато има повече от едно решение; например когато поражда квадрати, бифуркации и неустойчиви модели. Историята и историографията често се занимават с критични събития и изследването на кризите им предлага стимулиращи мотиви за проучвания и интерпретации, анализи и разкази, обяснения и оценки. Кризата представлява нелинейно явление благодарение на силните си краткотрайни и дълготрайни връзки, взаимодействието на константни и променливи фактори и благодарение на самото осъзнаване, че докато някои събития имат, да речем, ясно начало или край, началото и края на други са неясни.

Нелинейността несъмнено означава непредсказуемост и неконтролируемост, поне в рамките на определен период от време. В нелинейни ситуации може да изглежда, че деятелят се разминава със или остава пасивен пред различ-

ни сили или други субекти, но в действителност това означава само, че познавателните инструменти, с които разполагат деятелите, не са достатъчни, за да разберат ставащото. Така че нелинейността подтиква към творчество и въображение, свързани със самата способност за знание и следователно не само с науката, но и с живота. Като илюстрации могат да бъдат споменати няколко съвременни и исторически примера, в които историята се е оказвала в „задънена улица“ (при сложните системи и поведения често може да бъде наблюдавано случайно движение). След тези разяснения ще се насоча към аргументите защо може да се твърди, че историята е сложна система.

ЧОВЕШКИЯТ МАЩАБ ЗА ИСТОРИЧНОСТ И МНОГОМЕРНИЯТ АНАЛИЗ

Според философията на детерминизма винаги съществува привилегирована гледна точка, единствен център, от който всяка друга позиция може да бъде разглеждана като вторична или производна. В такъв случай светът трябва да има една мяра, един мащаб, определящ или дори подкопаваш, правещ невъзможни други перспективи, хоризонти, мащаби.

Науките за сложността, обратно, подчертават факта, че светът предполага и насочва към един многомерен подход. Просто казано, световната история има различни нива, слоеве, нюанси и перспективи, които трябва да бъдат отчитани, дори когато цялостната картина невинаги е непротиворечива и ясна. Неяснотата е неопровержима и централна характеристика на човешките събития. Осъзнаването на този факт е неизбежно, когато изучаваме историята със средствата на логиката на релевантностите и параконсистентната логика. Неяснотата е необходима и активна черта на историята, за разлика от двусмислеността, за която може да се твърди, че е незначителна и пасивна.

Наистина историята не позволява никакво точно и със сигурност никакво окончателно решение. Дори разказът, този толкова ценен инструмент на историците и философите на историята, непрекъснато ни изправя пред отворени обяснения и условни заключения. За разлика от постмодерните подходи, предлагащи релативизъм и еkleктизъм, подходът към историята като сложно явление е много по-близък до философията на Хераклит, отколкото до елеатите (Prigogine, 1980).

Една от възможностите за прилагане на многомерния анализ към историята е да се изследват индивидуалното, социалното и природното ниво, местното и външното, единичното и универсалното в тяхната взаимовръзка и взаимно влияние (тъкмо в смисъла на школата на *Анали*). Но в такъв случай в какво би се състояла оригиналността на многомерния анализ? Преди всичко в това, че при прехода и съчетаването на различни измерения изучаваното явление се обогатява и разкрива една по-голяма дълбочина, тъй като никое измерение не е привилегировано.

Следното може да служи като илюстрация и обяснение на това, което имам предвид. В историята има много разкази и много гласове. Тя представлява по-скоро многогласие, полифония, или казано по друг начин — полиморфия. Така например, макар винаги да е било подчертавано, че историята се пише от завоевателите и победителите, в нея трябва да има място и за устни истории, т.е. за още-ненаписани-истории, за гласовете на изключените, потиснатите, страдащите. Добра илюстрация в това отношение е „Обладването от Луден“ на М. дьо Серто. От тази гледна точка изкуството значително са изпреварили философията и социалните науки.

Това има едно ключово и неизбежно следствие: в историята няма само една истина, едно минало или едно бъдеще. Тя трябва да бъде разглеждана като кръстопът на различни типове опит, изграждащи сложната фреска на човешкия опит.

Многогласието на историята обаче не трябва да бъде разбирано в някакъв синкретичен, релативистичен или еклектичен смисъл, не трябва да се смята, че в нея „всичко е позволено“, макар това да извежда на преден план въпроса за неяснотата на човешката ситуация³. В този смисъл съм убеден, че историята може да бъде използвана като мъдро помощно средство по отношение на политиката в най-широк смисъл, която често бива доминирана само от един глас. Струва ми се, че историята ще може да ни донесе мъдрост, когато разглеждаме събитията във и като *longue durée*.

Една от може би най-важните задачи на историка се състои в откриването на истини, заглушени от историята, и свързаните с това оценяване и преоценяване на вече установените истини, предлагащо значими насоки за оценяването на човешката култура. Разбира се, това не означава, че не трябва да се интересуваме от гласовете на живите. Казано по друг начин, историците трябва да се стремят към един вид холографска картина на историята.

Ще се опитам да формулирам тезата си накратко и прецизно, макар и с математически термини: това, което нарекох „полифоничност“, е просто въпрос на комбинаторен анализ и евентуално на комбинаторна сложност. Ако това е вярно, ще се наложи да обърнем за малко погледа си към комбинаторния анализ, т.е. към разбирането за онези процеси, структури и динамики, съставени от множество елементи по такъв начин, че взаимодействието им поражда нови структури и форми. Може би най-известната историческа студия по този въпрос е тази на Хьолшер (Hölscher, 1997), при все че тя не показва достатъчно знание за сложните системи.

И тъй, миналото трябва да бъде разглеждано от множество гледни точки, за да се очертае непротиворечива картина на различните социални, културни, политически, философски, религиозни и т.н. черти на даден период. В такъв случай сложността на историята изисква многомерен анализ.

Поведението на една система зависи от множество фактори, особено важни сред които са началните условия и трансформационните правила, които управляват поведението ѝ. Към това трябва да се допълни, че многомерният анализ предполага, макар да не може да бъде сведен до, осъзнаване на важността на контрафактическите твърдения. Както твърди един автор: „Контрафактическото твърдение е резултат от въздействието върху началните условия на системата, или на външно влияние върху нея. Просто задаваме нови стойности, прилагаме същите правила за трансформация и получаваме определен резултат“ (Vulhof, 1999, p. 168) Темата за многомерността и модалното мислене не е нищо друго освен въпросът за детерминизма в историята, видян от различна гледна точка и ретиран по-скоро като въпрос, отколкото като твърдение.

ИСТОРИЯТА КАТО ОТВОРЕНА СИСТЕМА

Не съществуват затворени или изолирани системи. В теорията на игрите убеждението, че съществуват такива, се нарича свят на игри с нулева сума. Когато в такъв свят единият играч печели, другият задължително губи. Според

³ Вж. книгата на A. de Waelen върху *Философия на двусмислеността* на Мерло-Понти.

това убеждение победата предполага загуба. В противовес на това науките за сложността твърдят, че всички действителни системи са отворени, защото съществуват в среда, която ги обхваща, същевременно предизвиквайки смущения в тях. Традиционният и най-познат модел на описание на тази среда е пространственият. Според мен трябва да бъде отчитано не само пространственото, но и времето и измерение, както е например в палеонтологията, археологията или палеобиологията. С други думи, светът може да бъде мислен като игра със сума, различна от нулева, в която печели не само едната, но и другата страна (може би с известна разлика), и губи не само едната, но и другата. Тъкмо в това се състои проблематиката на историята, схваната като нелинейна и следователно отворена система.

Понятието за среда е същностно неопределено. Към моята среда спадат не само самолетът, който точно сега пресича небето, или виковете и смехът на децата, които играят в задния двор, влияещи, смущаващи или афициращи характеристиките на пространството ми. В средата ми са включени до известна степен и египтяните, шумерите, маите. Дълбочината и широтата на тази историческа среда до голяма степен зависят от познанията ми, интелигентността и (историческата) ми чувствителност. Историята е дотолкова голяма, дълбока и широка, доколкото позволяват да се види и доколкото могат да бъдат сплетени пространствените и времевите измерения. Така че обществото, културата, интелигентността на една нация зависят силно от знанията и грижата, с които историците подхождат към миналото.

Миналото е отворена система, защото винаги може да бъде пренаписано, преинтерпретирано, преобозначено, макар да не е отворена система като такова или само по себе си. Миналото е отворено измерение, вътрешно зависимо от действията и движението на съвременността, защото тъкмо тя разглежда миналото като отворена или затворена система. Когато бъде разглеждана като затворена система, историята бива редуцирана само до една традиция, за сметка на останалите традиции и опит. Това обаче не означава, че миналото е *просто* податливо на такова преинтерпретиране, защото на историците може да се гледа като на „посветени“ на грижата за миналото. Миналото наистина е това, което казват историците, и в този смисъл семиотиката трябва да играе важна роля.

Така че историците са онази част от обществото, която има задачата, така да се каже, да забулва или разбулва миналото. С други думи, обществото им доверява грижата за миналото, макар да знае, че те представляват своеобразно динамично единство. Независимо от аргументите за и против понятието за научна общност на Кун, тук то изглежда разбираемо.

Различните времеви модели на историята са — в английския и повечето индоевропейски езици — сегашно, минало неопределено и минало несвършено време, бъдещето време в миналото, условното, изявителното и подчинителното наклонение. Логиката на времето е изследвала задълбочено тези граматични времена, както и разграничението между време, граматично време и залог. Така че историята и историографията представляват писане „с поглед напред“, а не само „назад“, и със сигурност в съответствие с някаква нелинейна мяра или подход.

Искам да подчертая едно следствие от това, че средата е едновременно пространствена и времева, т.е. геометрична и историческа: историята изисква интердисциплинарен подход. Макар Хегел да е казал, че съществуват народи с повече география, отколкото история — разбира се, имайки предвид Америка — много теоретици са установили, че обратното също може да е вярно. Независимо от това, тезата ми е, че историята трябва да бъде мислена екологич-

но, именно като артикулация на времето и пространството, надхвърляща обичайните професионални класификации, разделящи природните науки от хуманитарните и социалните. Историята може да бъде мислена адекватно само на същата дължина на вълната, както екологията. Мястото на срещата им може да бъде наречено еволюционна теория. Следователно историята се фокусира върху човека и човечеството, но само в рамката на сплетените човешки и природни системи (всъщност тъкмо това отличава сложните системи).

Тезата ми може да бъде формулирана по следния начин: историята е отворена система, което означава не само че е съставена от различни традиции, някои от които живи, други вече мъртви, трети в реанимацията. Историята е отворена система, която става все по-сложна в хода на обогатяване, задълбочаване и разширяване на потока на съвременността в съответствие с еволюцията на науката и културата.

В такъв случай историята се разкрива като поле на неопределеност, като че напук на човешкия стремеж да се открият в миналото корени, отговори, идентичност. Така на преден план излизат историята, историографията, свидетелствата, пораждайки проблемите на теорията на историята, философията на историята и техните отношения. Фактът, че историята е отворена система, със сигурност не подкопава важността на свидетелствата и съответно на историографията. Напротив, самото твърдение, че историята е отворена система, означава, че тълкуването и изучаването на извори не са само въпрос на разкази и метафори, но също и на обяснения и теории.

НЕЛИНЕЙНАТА ВРЕМЕВА ПЛЪТНОСТ

И тъй, историята, както и животът, е съставена от различни времеви структури и текстури, ритми и скорости. Тъкмо на това се дължи сложността ѝ — на сложността и разнородността на времето и времевите редове. На този факт обаче не е отделяно достатъчно внимание от историята и философията на историята. Вместо това историята най-често е представяна като подчинена на единствен или уникален времеви мащаб, което изключително намалява плътността на времето, понякога в услуга на политически, религиозни или идеологически интереси. Щом се намали или премахне плътността на времето, историята бива схваната като линейна система, в която събитията имат един и само един глас. Такава история често се нарича „официална“, тъй като поражда канонични интерпретации на времето.

Според мен въпросът, какво представлява историческото събитие, не може да бъде напълно решен, като се разкаже това събитие, тъй като е възможно в хода на времето то да бъде разказвано по различни начини. Една от важните задачи на философията на историографията се състои тъкмо в посочването на полифоничността на историята.

Може да бъде съставена следната матрица, очертаваща различните моменти, които споменах:

Плътност на историческото време	Ритъм	Скорост	Посока	Интензивност
Позитивно усилване				
Негативно усилване				

Тази матрица може да бъде попълвана, като се приписват аритметични или алгебрични стойности (според удобството), разкриващи изумителните проблеми на комбинаторния анализ⁴.

Както и обществото, историята е набор от хора, институции и практики, някои от които действат по-бавно от други, в различно направление, с различен вектор, с различни очаквания и надежди и т.н., сложността на обществото се състои в множеството времеви редове, мащаби и скорости.

Главният проблем на историята е промяната, т.е. еволюцията; по-точно проблемът е не само промяната в историята, но и промяната на историята. Как е възможно да се променя тя? Какво е историческата промяна? Тези три страни се срещат в триъгълник: историята, историографията и философията на историята (а също и философията на историографията). Най-вероятно историческата промяна би могла да бъде обяснена в много по-голяма степен с промените в начина, по който наблюдаваме същия обект в различни моменти — защото историята не може да бъде променена *in re*, а само *de dictum*. Тъкмо този триъгълник прави възможна свободата. Вместо да бъде определяна като изменение на „обект“ в рамките на дадени параметри, историческата промяна трябва да бъде разглеждана като изменение на параметрите, свързани с даден исторически обект (Hölscher, 1997). Накратко, промяната в историята е дело на съвременниците, а не на хората и събитията от миналото.

ИСТОРИЯТА КАТО ИЗМЕСТВАНЕ МЕЖДУ ПРИРОДА И КУЛТУРА

В съвременното знание се наблюдава изместване. То върви ръка за ръка с непредсказуемостта, несигурността и своеобразната неопределеност на настоящето и близкото бъдеще (да речем на непосредствено предвидимото бъдеще). Изследователите симулират, дискутират, проектират дългосрочни последици по колкото е възможно повече начини и на колкото е възможно повече езици.

В сходни обстоятелства човешките същества, особено от западния свят, традиционно са насочвали поглед към историята и културата. Има много и добре известни примери за това. Засега ще оставя културата настрана. Колкото до историята, тя може да бъде полезна само като указание, подсказване, индикация, нищо повече, нищо по-малко, нищо друго.

Ходът на човешката история е силно повлиян от растежа на човешкото знание, а то наистина е жива система (Wallerstein, 1987; Maturana and Varela, 1990). То не само еволюира, но и се развива. В такъв случай трябва да опитаме да съобразим историята с останалите науки. Смятам, че това е както интелектуалната, така и моралната повеля на бъдещето. Историята, историографията и философията на историята могат да спечелят от този интердисциплинарен подход⁵ — а това дава още една възможност да се изясни с какво се занимават науките за сложността.

При все това трябва да бъде направена една уговорка: историята не е нищо друго освен онова, което историците мислят, правят и пишат. Ако това е

⁴ Позитивното и негативното усилване могат да бъдат мислени и като позитивна или негативна обратна връзка (често използвани термини от специалисти по сложни системи), или като нарастваща или намаляваща възвращаемост, както обичат да казват икономистите. Смисълът на тази бележка е да хвърли мост към други подходи.

⁵ В този смисъл вж. Уолърстийн, докладът на комисията „Гълбенкян“ „Да отворим социалните науки“.

вярно, сложността на историята е обусловена от сложността на семиотиката, херменевтиката и логиката, да не говорим за изследванията на архиви и търсенето на „истински“ свидетелства, т.е. за историографията. Смятам, че оттук лесно може да се изведе едно ясно следствие, именно че възниква ново понятие за история: вместо историята да бъде мислена като метафизично единство от време и място (съдбата на човечеството, позитивистичният свят на фактите), в което всичко е взаимосвързано, тя вече е мислена като продукт на исторически съждения, правени от онези, които създават разкази за собственото си минало, настояще и бъдеще, т.е. като продукт на историците.

Можем да мислим историята като непрекъснато променяща се система, постигаща равновесие само в отделни моменти, защото изменчивостта е част от самата ѝ природа. Когато Й. Йонеско — бащата на т.нар. театър на абсурда — се оплаква, че единственото, на което ни учи историята, е, че никога не се учим от нея, той има предвид факта, че човешката памет е краткотрайна и никога не успява да се натрупа с времето (нито да натрупа време). Според мен Йонеско е прав с една уговорка — трябва да разграничим паметта от информацията. Тъкмо в този смисъл проблематиката на историята е проблематика на еволюцията, както казва С. Гуд към края на живота си. Твърдя, че в хода на историята натрупваме не памет, а информация.

В такъв случай трябва да разграничим историята от традицията. Традицията е онази социална област, в която запазваме и дори натрупваме памет. Тъкмо затова тя се опира на обичаите, повторенията, времеви цикъл. Историята, от друга страна, не се опира на нищо подобно на обичаи, а вместо това се фокусира върху прекъсванията и непрекъснатостите, времевите и пространствените симетрии — например в геополитиката — както и върху разпадането им. По-точно историята се занимава с вектора на времето, а не само с времевите цикли (въпреки Гибъновата „История на упадък и залеза на Римската империя“ например).

Най-важното следствие от схващането, че историята ни учи на информация, а не на памет, е, че историческият процес се оказва насочен към натрупването на степени на свобода. При това тъкмо в смисъла, изследван от теориите на сложните системи. Разбира се, на един философ това би могло да прозвучи като нова версия на Хегеловото схващане за историята. Въпреки това историята е система с нарастваща сложност благодарение на факта, че сме натрупвали информация (макар и бавно и несъмнено нелинейно, т.е. не енциклопедично); информация за самите процеси на натрупване на степени на свобода, по отношение на които времето представлява в крайна сметка необратим вектор.

Наистина докато паметта предполага усещане за устойчивост и дори присъствие — очертано по специфичен начин от термина *mémoire involontaire* — информационната теория отчита важността както на самата информация, така и на шума. Или поне проблемът, който възниква тук, е свързан с информацията и ентропията и с това, как от шум и ентропия възникват информационните процеси, системи и поведения.

Трябва да се отбележи също, че мисленето на историята като сложна и следователно отворена и нелинейна система изисква наред с другото преомагьосване на света по израза на И. Пригожин (Prigogine, 1984). Преомагьосването се крие в самата полифония на миналото. Защото няма само едно минало и само един вход към миналото. Има по-скоро различни входове, преходи и лабиринти, пасаж и горски пътеки. Но от друга гледна точка това означава, че между миналото и настоящето съществуват различни фази на комуникация. Може би един от най-любимите сред тях на историци, писатели и философи е

тъкмо *mémoire involontaire* и присъствието. Наглед има просто настояще и минало. Но някъде помежду им витае присъствието. Историците го познават също така добре, както писателите и философите, и внимателно работят върху него.

* * *

Ще завърша с няколко бележки. Историята несъмнено е историопис. Но тя не е само историопис. Както е добре известно, съществува и устна история. Когато се сблъска с устната история обаче, историкът се насочва към антропологията, философията, археологията, изкуството. Това е добър пример за интердисциплинарна работа в областта на историята и добра възможност за поставяне на проблема за границите.

Благодарение на — понякога дори въпреки — различните исторически школи от *Анали* до марксистката историография, американската социална история, групата около *Past and Present*, билефелдската школа, имаме една така ретроспективно обогатена, разширена и задълбочена история, каквато не сме имали преди, и която същевременно отчита постиженията на точните науки. Историята наистина е станала по-сложна. Една *все по-сложна* система. В същия ред на мисли, ако перифразирам известната статия на П. Андерсън от 1971 г. „Повече е друго“, историята постепенно е станала друга за нас в сравнение с нашите предшественици. Тя изисква да бъдем отворени, защото е динамична — и жива — система. Независимо от аргументите срещу еволюционната теория. Това налага да пренасочим вниманието си към информацията вместо към паметта.

Това, което искам да кажа, е, че философите трябва да изследват историята в диалог и сътрудничество с историците, с оглед на това, как те вършат работата си, как пишат, взимат решения и т.н. Също както трябва да работят с учените от всяка област и специалност. Според мен само по този начин философията на историята може да бъде продуктивна и вдъхновяваща, а не просто спекулативна, както е било векове (да речем при Вико, Хердер, Хегел, Колингууд, Кар).

В историята несъмнено има закономерни събития. Има и макро-макро следствия. Има и събития, които трябва да бъдат описани или дори предсказани. Но не това е историята, за която говоря тук. Това, което имам предвид, е, че можем и трябва да се интересуваме от значението на малки събития с дълготраен ефект — случайности, обозначаващи големи измествания — от непредсказуеми ситуация, които за известно време са правели съвременното трудно — от нестабилни светове, насочващи към кризи и революции.

Историята като сложна система има смисъл само когато разбираме света като криза и революция, т.е. като ред големи промени и задънени улици, както се казва. Във времена на стабилност анализите на сложността са нежелателни и дори неудобни. Разбира се, това напомня, че обичайният сценарий на историята — раждане, израстване, смърт — вече не важи. Вместо това получаваме ефекти на пеперудата, които могат да ни отведат до възхитителното знание, че живеем в свят на игри със сума, различна от нулева.

Сложност и хаос: досега повечето схващания бяха свързани с теорията на хаоса. Но между хаос и сложност има голяма разлика. На въпроса, какво прави една система сложна, могат да се дадат различни отговори, вариращи от теорията на хаоса и катастрофите до фракталните явления, неравновесните системи и неklasическата логика. Така че (теорията на) хаоса е само един от въз-

можните отговори. Тук се спрях на друг подход, именно нелинейността, и опитах да покажа, че историята може да бъде разглеждана като сложна система от гледна точка на теорията на нелинейните системи.

Въпреки множеството схващания за историята като динамична система, черпещи само от теорията на хаоса, никога не можем да преценим дали историята е хаотична система. В най-добрия случай можем да твърдим, че понякога — но никога в съответствие с някакъв линеен ред — тя демонстрира хаотично поведение. Но интересът ми тук не бе дали историята демонстрира хаотични черти в определени времена или места. Вместо това твърдя, че тя като цяло може и трябва да бъде разглеждана като сложна система, именно като система с *нарастваща* сложност.

При все това остава една сериозна трудност: фактът, че докато науките за сложността се занимават с възможни събития, историята се занимава с минали. Така че проблемът е какво е отношението между минало и възможно. Този въпрос обаче надхвърля рамките на тази статия.

Превод: ТОДОР ХРИСТОВ

ЛИТЕРАТУРА

- Bar-Yam, Y. (1997). *Dynamics of Complex Systems*. Addison-Wesley.
- Beekman, C. S., and W. W. B. A. D. E. N. (2005). *Non Linear Models for Archeology and Anthropology: Continuing the Revolution*, Ashgate Publishing.
- Bulhof, J. (1999). What if? Modality and History. — In: *History and Theory* 38 (May), 145–168.
- Bunge, M. (2003). *Emergence and Convergence: Qualitative Novelty and the Unity of Knowledge*. Toronto, University of Toronto Press.
- Carr, D. (1967). *What is History?* New York, Vintage.
- Collingwood, R. G. 1994 [1936]. *The Idea of History*. Oxford, Oxford University Press.
- Cowan, G., D. Pines, D. Meltzer. (eds.) (1994). *Complexity. Metaphors, Models and Reality*, Perseus Books, Cambridge, MA.
- Gaddis, J. L. (2002). *The Landscape of History. How historians map the past*. New York, Oxford University Press.
- Gould, S. J. (1987). *Time's Arrow. Time's Cycle. Myth and Metaphor in the Discovery of Geological Time*. Harvard University Press.
- Fracchia, J., and R. C. Lewontin. (2005). The Price of Metaphor. — In: *History and Theory*, 44 (February), pp. 14–29.
- Hölscher, L. (1997). „The New Annalistic: A Sketch of a Theory of History. — In: *History and Theory*, 36 (October), pp. 317–335.
- Kauffman, S. (1995). *At Home in the Universe. The Search for the Laws of Self-Organization and Complexity*. Oxford University Press.
- , (2000). *Investigations*. Oxford University Press.
- Lindenfeld, D. F. (1999). Causality, Chaos Theory, and the End of the Weimar Republic: A Commentary on Henry Turner's *Hitler's Thirty Days to Power*. — In: *History and Theory*, 38 (October), pp. 281–299.
- McCloskey, D. N. (1991). History, Differential Equations, and the Problem of Narration. — In: *History and Theory* 30 (February), pp. 21–36.
- McNeill, W. H. (2001). Passing Strange: The Convergence of Evolutionary Science with Scientific History. — In: *History and Theory*, 40 (February), pp. 1–15.
- , (1998). History and the Scientific Worldview. — In: *History and Theory* 37 (February), 1–13.
- Mainzer, K. (1998). *Thinking in Complexity*. Springer Verlag.
- Maturana, H., and F. Varela. (1992). *The Tree of Knowledge. The Biological Roots of Human Understanding*. Shambala.
- Nicholis, G. and I. Prigogine. (1977). *Self-Organization in Nonequilibrium Systems*. New York, Wiley-Interscience

- Prigogine, I. (1980). *From Being to Becoming. Time and Complexity in the Physical Sciences*. San Francisco, W. H. Freeman and Co.
- 1999. *Las leyes del caos*: Barcelona, Crítica (original en francés, 1993).
- Prigogine, I., and I. Stengers. (1984). *Order out of Chaos. Man's New Dialogue with Nature*. Foreword by A. Toffler, Bantam Books, New York.
- Reddy, W. M. (2001). The Logic of Action: Indeterminacy, Emotion, and Historical Narrative. — In: *History and Theory*, 40 (December), pp. 10–33.
- Reisch, G. (1995). Scientism Without Tears: A Reply to Roth and Ryckman. — In: *History and Theory*, 34 (February), pp. 45–58.
- Rescher, N. (1998). *Complexity. A Philosophical Overview*. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), Transaction Publishers.
- Rozov, N. I. (1997). An Apologia for Theoretical History. In memory of Sir Karl Raimund Popper. — In: *History and Theory*, 36 (October), pp. 336–345.
- Runciman, W. G. (2005). Culture Does Evolve. — In: *History and Theory*, 44 (February), pp. 1–13.
- Runia, E. (2006). Spots of Time. — In: *History and Theory*, 45 (October), pp. 305–316.
- Sawyer, R. K. (2004). The Mechanisms of Emergence. — In: *Philosophy of the Social Sciences*, Vol. 34, No. 2, June, pp. 260–282.
- Shermer, M. (1995). Exorcising Laplace's Demon: Chaos and Antichaos, History and Metahistory. In: *History and Theory*, 34 (February), pp. 59–83.
- Stewart, P. (2001). Complexity Theories, Social Theory, and the Question of Social Complexity. — In: *Philosophy of the Social Sciences*, Vol. 31, No. 3, pp. 323–360.
- Tucker, A. (2001). The Future of the Philosophy of Historiography. — In: *History and Theory*, 40, February, pp. 37–56.
- Waldrop, M. (1992). *Complexity. The Emerging Science at the Edge of Chaos*. Simon & Schuster, New York.
- Wallerstein, I. (2004). *The Incertainties of Knowledge*. Temple University.
- Wallerstein, I. (1987). Historical systems as complex systems. — In: *European Journal of Operational Research*, 30, pp. 203–207.

МАРСЕЛ ПРЕЛЮ, ЖОРЖ ЛЕСКЮЙЕ

НЕВЕРОЯТНАТА ДЕПОЛИТИЗАЦИЯ*

(...)

Държавата-спектакъл. Държавата изчезва зад личността на своя лидер. Прогресът, осъществен от институционализацията, е последван от регрес към *персонализация*, засягаща едновременно упражняването и фундамента на властта (Georges Burdeau, *Réflexions sur la personnalisation du pouvoir*, Res publica 1963/11). Без да достига до крайностите на „култа към личността“ на Сталин и Мао, явлението става по-прикрито, като в същото време се генерализира. Забележителен пример за това предлагат Съединените щати. Достатъчно е само да сравним перипетииите на двама републиканци по пътя им към Белия дом. Най-вече поради липса на имидж, професионалният политик Джордж Буш не се справи с преизбирането – препятствие, блестящо преодоляно от бивш холивудски актьор (Jean Beaute, *La Présidence Reagan*, Paris, La Documentation française, Notes et Etudes documentaires, 1-er vol. 1991).

* Откъс от „История на политическите идеи“, под печат в издателство „Кама“.